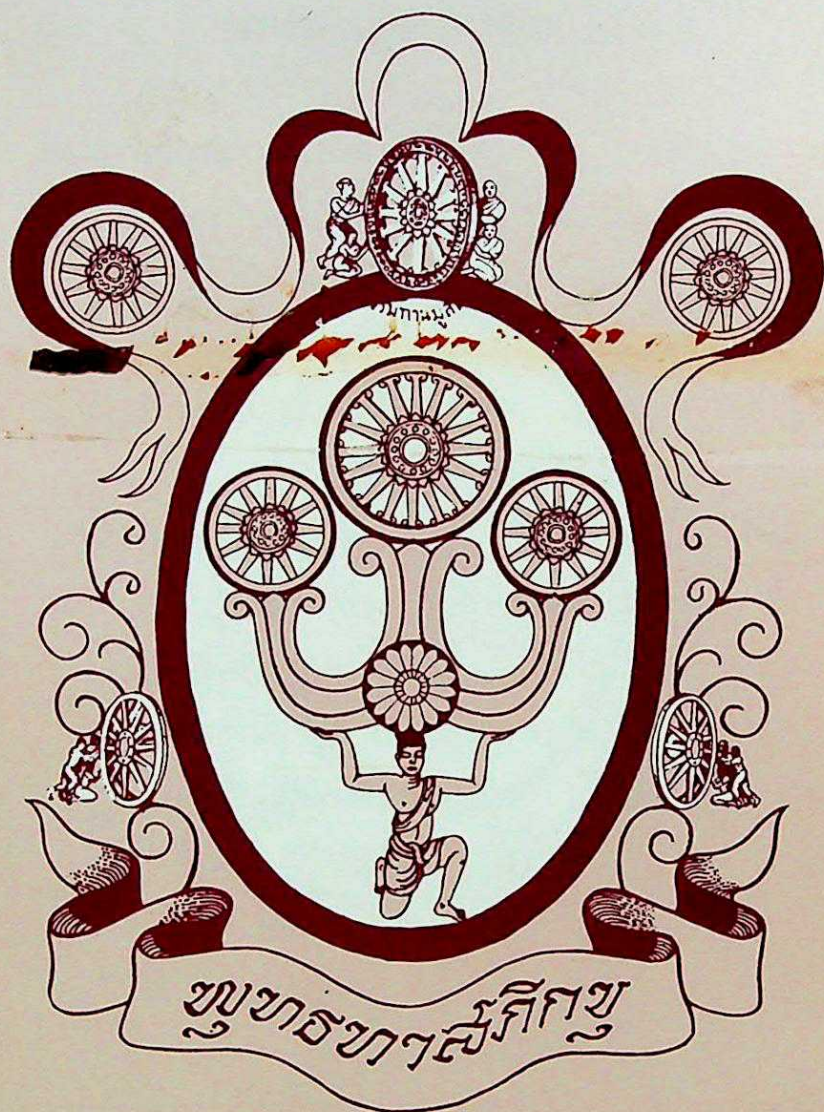

พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์

[ชุดหมอนล้อ อันดับ ๑๐๒]

อุทิศนา

จักรธรรมะมาลัย	จะหมนุทั่วทั้งธาตตรี
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพุทธทรงประสงค์ ฯ
มันหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อยู่ยง
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกสุขสถาพร ฯ
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร	ให้เลวลู่สู่เครัจฉาน ฯ
จะทุกข์ทนทั้งคืนวัน	พินาศกันบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม ฯ
บรรษัทพระพุทธองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผ่องแผ้วพ้นภัย ฯ
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งธาตตรี ฯ

พ.ท.

๒๕๒๓

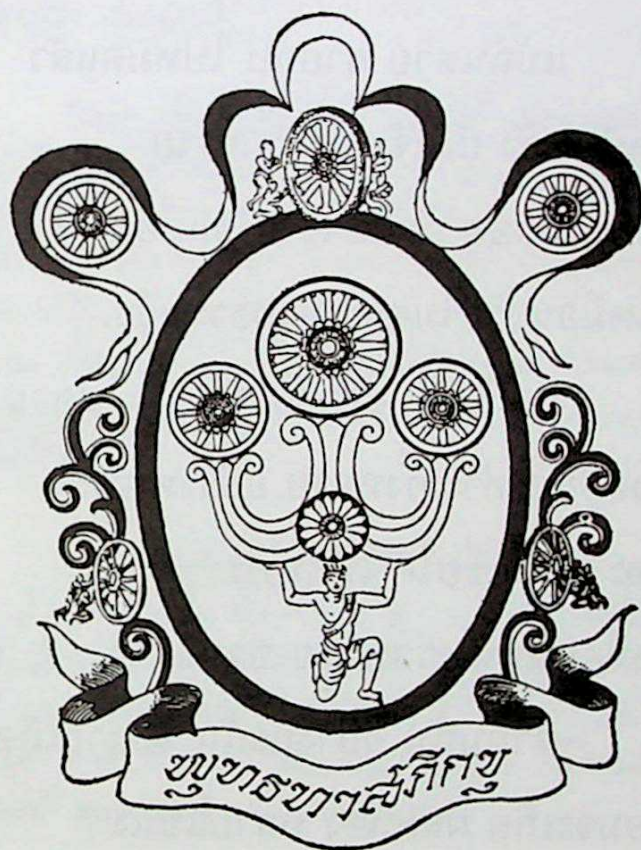

พิมพ์ที่ : มิตรนราการพิมพ์

259/142 ซอยพิบูลย์เวศม์ 2 สุขุมวิท 71 พระโขนงเหนือ วัฒนา กรุงเทพฯ 10110
โทร. 0-2392-0146 แฟกซ์: 0-2381-0238

พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์

[ชุดหมุล้อ อันดับ ๑๐๒]

วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐

๒๖ กันยายน ๒๕๔๗

สวนอุศมจัดพิมพ์ครั้งที่ ๑

จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

วิธีทำไม่ให้ฉันตาย

แม้ฉันตาย กายลับ ไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่ง ยังแจ้ว แว่หูสหาย
ว่าเคยพลอด กันอย่างไร ไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉัน ไม่ตาย กายธรรมยัง.

ทำกับฉัน อย่างกะฉัน นั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับ ท่านทั้งหลาย อย่างหนหลัง
มีอะไร มาเขี่ยไค้ ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั้น ร่วมด้วย ช่วยชี้แจง.

ทำกับฉัน อย่างกะฉัน ไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิด ผลสนอง หลายแขนง
ทุกวันนี้ สนทนา อย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้ง ที่สุดได้ เลิกตายกัน ฯ

คำปรารภ

การวัดผลสัมฤทธิ์ของชีวิตตามหลักธรรมจักรที่มีขึ้นโดย
แพร่ ก็โดยมองหาลายการคล้ายๆ กันนี้คือธรรม เป็นวัตถุ-
ประสงค์ ส่วนแต่ที่ใดที่เรา จะมีความวิเศษ ตามจิต ตาม-
จิตวิญญาณ ตามผลดังนี้.

ธรรมะ เป็น ปรัชญาอันหนึ่ง ของชีวิต, แต่เราสนใจ
กับเพียงปรัชญาอันหนึ่งเท่านั้น สำหรับรวมทุก. ชีวิตนี้ขาด
ปรัชญาอันหนึ่งนี้ เป็น ชีวิตที่ขาดแล้ว และเมื่อคนพูดพูด-
เสีย ยิ่งไปกว่า การขาดหายไปทุกฝ่าย เพราะขาดปรัชญาอันหนึ่ง, และ
นี่จะยิ่งไปกับ มิได้โดย. คนที่มีชีวิตที่ปราศจาก
ธรรมะ นั้น เป็น คนหมดค่า ของแต่ละคน และจะ
อันที่ขาดไปแก่กันและกัน และเพราะอันนี้ เราได้สัมผัสกับ
เป็นอันหนึ่ง.

เป้าหมายของมนุษย์ที่ถูกตั้งขึ้นก็คือ การที่ทุก
คน มีความสุขเป็นอันหนึ่งอันใด และมีความดีอันหนึ่ง
อันหนึ่ง เป็นประโยชน์แก่กันและกัน ซึ่งกัน อยู่จากกระบวน
อันหนึ่ง และตลอดเวลา. อันนั้นหมายความว่า ชีวิต กับทุก-
สิ่งทุกอย่าง อันหนึ่งอันหนึ่งคือการใช้ประโยชน์จากเรา มีความเป็น
มนุษย์ อยู่กับทุกสิ่งทุกอย่าง และ สมบูรณ์.

จุดชนวนของชีวิต เราจะต้องเป็นสิ่งที่ รัก- ชอบ- สนิท- กตัญญู-
กตเวทิต์ ต่อชีวิตตามธรรม ถึงขนาดนี้แม้ชีวิตที่ขาดเสียสิ่ง-
หนึ่งใด; เราจะต้องเคารพ เชื่อฟัง อดทน ขอบอกกับคนแก่คนเฒ่า

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

Alonso Zamora

ไมกษพลากรม โธนา,
๑๓ พย. ๕๕

พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา เป็นครั้งที่ ๙ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวเรื่อง ชีวิตโหวหาร - การพัฒนาชีวิตให้มีผลมีกำไร ต่อไปตามเดิม; แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์.

การบรรยายธรรมชุดนี้ ปรากฏว่า เป็นไปอย่างเปลี่ยนแปลงไปเปลี่ยนมา สูงๆ ต่ำๆ เพราะเหตุว่า ความจำเป็นบังคับให้ต้องทำอย่างนั้น; บางคราวมีนักเรียนมามาก ก็จำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแนวของการบรรยายที่ตั้งไว้ มาให้เหมาะกับนักเรียน. ครั้นต่อมาก็บรรยายต่อไปตามแนวเดิม

มันก็ต้องดูเป็นสูงๆ ต่ำๆ ลุ่มๆ ดอนๆ เป็นธรรมดา และก็
ต้องทำอย่างนั้นเพราะเห็นแก่ผู้ฟัง. เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง
หรือละเอียด หรือสูงสุด แล้วแต่จะเรียก ซึ่งถ้าบรรยายไป
ตามตรงแล้ว ไม่มีทางที่เด็ก ๆ หรือคนแรกสนใจธรรมะจะฟังได้
จึงต้องมีการโยกไปโยกมา อย่างที่กล่าวแล้ว.

ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้

ท่านทั้งหลายจะต้องทบทวน เนื้อหาของการ
บรรยายในครั้งที่แล้วมาบ้าง ว่าเรากำลังพูดถึงเรื่องปรับปรุง
แก้ไข หรือทำให้เจริญ แก่ชีวิตนี้ ตั้งแต่อันดับแรกที่สุด
จนถึงอันดับสุดท้าย คือ พระนิพพาน. โดยอาศัยหลักที่
ว่า ชีวิตนี้ธรรมชาติได้จัดมา ให้เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ คือ
ให้มันเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ จนถึงระดับสุดท้ายที่จะเจริญได้ ก็คือ
พระนิพพาน.

ถ้าไม่รู้จักพัฒนา มันก็ไม่มีผลเช่นนั้นเกิดขึ้น, เหมือน
กับในโลกนี้ เขารู้จักเอาแร่ธาตุ โลหะหรือมิใช่โลหะอะไรต่าง ๆ
ขุดขึ้นมาแล้วปรับปรุง จนเกิดอะไรที่ดี ที่งาม ที่ประเสริฐ ที่
ผิดจากที่ว่ามันจะเป็นก้อนดิน หรือว่ามันจะเป็นแร่เหล็ก เป็น

แร่ทองแดง แร่ตะกั่วอยู่ในดิน.

เช่นดิน เมื่อไม่พัฒนามันก็เป็นดิน พัฒนาแล้วเป็นหม้อเป็นไห เป็นภาชนะ เป็นเครื่องศิลปะ บางชิ้นบางอันราคาเป็นหมื่นเป็นแสน. ลองคิดดู ดินแท้ๆเอามาทำเป็นหม้อเป็นไห ให้อยู่ในครัวทุกบ้านทุกเรือน, หรือว่าเอามาทำเป็นอิฐ แล้วก่อสร้างขึ้นเป็นตึก เป็นบ้านเป็นเรือน เป็นปราสาทที่เห็นๆ กันอยู่นั้น มันก็คือดิน หรือเกิดขึ้นมาจากดิน เพราะการพัฒนาดิน. ถ้าสิ่งเหล่านั้นไม่ถูกพัฒนา มันก็ยังเป็นดินอยู่อย่างเดิม, ถ้าคนไม่รู้จักพัฒนา คนก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากสิ่งเหล่านั้น เหมือนที่กำลังได้รับอยู่ เช่นเดี๋ยวนี้อะไรอย่างหนึ่ง เพราะคนรู้จักพัฒนาสิ่งต่างๆ ในแผ่นดินนี้ จนมาเป็นรถยนต์ได้.

ขอให้มองเห็นผลของการพัฒนา เห็นคุณค่าของการพัฒนา, หรือเห็นความเหมาะสมที่ควรที่จะพัฒนา, หรือจะเรียกว่าบางอย่างเป็นความจำเป็นที่จะต้องพัฒนามาก็ได้. แต่ว่าการพัฒนาจนเกินไปก็มี จนเป็นความยุ่งยากลำบาก, ยิ่งพัฒนายิ่งยุ่ง ยิ่งลำบาก ยิ่งยุ่งยากไปเสียก็มี อย่างนี้ก็เหมือนกัน. ดังนั้นขอให้ดูเอาเองให้เหมาะสม ว่าควรที่จะ

พัฒนาอะไร, พัฒนาสักเท่าไร, หรือพัฒนาอย่างไร เป็นต้น; นั่นเป็นส่วนของวัตถุ.

ทีนี้ก็มาคุยกันถึงเรื่องของจิตใจ ที่เรียกว่าชีวิตจิตใจ ที่รวมกันอยู่กับร่างกายด้วย, ชีวิตนี้มันมีอยู่ได้ ด้วยร่างกาย กับจิตใจยังมีอยู่ด้วยกัน ยังสัมพันธ์กัน, ชีวิตถูกแบ่งออกเป็นอย่างน้อยก็ ๒ ฝ่าย คือฝ่ายร่างกายและฝ่ายจิตใจ จึงต้องพัฒนาด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย.

เราจึงมีการพัฒนาร่างกาย นับตั้งแต่ว่า ให้รอดชีวิต อยู่ได้ และให้อยู่ในสภาพที่เรียกว่ามีสุขภาพดี, ให้จิตใจมีสุขภาพดี ก็เรียกว่าร่างกายได้รับการพัฒนา. เรื่องนี้ก็เห็นว่า ก้าวหน้ามาก วิทยาการสมัยใหม่ ที่จะพัฒนาทางฝ่ายร่างกาย ก็ก้าวหน้ามาก, แล้วก็ยังมีส่วนที่เลยเถิดไปด้วยเหมือนกัน คือ บำรุงรักษาร่างกายจนเลยเถิด จนเกิดปัญหาเพราะเรื่องนี้ก็มี.

ศาสนามุ่งหมายพัฒนาในด้านจิตใจ

แต่เราจะไม่พูดกันถึงส่วนที่เป็นร่างกาย เราจะพูดกันถึงส่วนที่เป็นจิตใจ ซึ่งเป็นส่วนลึกที่สุด สำคัญที่สุด ประเสริฐที่สุดของมนุษย์เรา และเป็นเรื่องของพระ-

ศาสนา. การพัฒนาวัตถุ พัฒนาร่างกายนั้น ไม่ได้เป็นความมุ่งหมายของศาสนา ก็เป็นเรื่องที่คนธรรมดาสามัญทั่วไป เขาทำกันได้; แล้วเขาก็ทำกันอย่างก้าวหน้า ก้าวหน้าเร็ว จนการพัฒนาทางจิตใจตามไม่ทัน. เพราะว่าเรื่องทางจิตใจนี้ มันไม่สนุก แก่คนธรรมดาสามัญที่ยังเป็นปุถุชน, มันจะต้องมีความรู้สึกสูงยิ่งกว่าปุถุชน จึงจะชอบหรือพอใจในการพัฒนาในส่วนจิตใจ; ถ้ายังเป็นคนธรรมดา เป็นปุถุชนอยู่ มีความสนใจ มีความพอใจ มีความสุขสนุกสนานอยู่ ด้วยการพัฒนาในทางกาย. ดังที่เราจะเห็นได้ ว่าในโลกทั้งโลกนี้ มีการพัฒนาทางวัตถุ อุปกรณ์ และพัฒนาทางร่างกายกันได้, และกำลังพัฒนาต่อไปอีก จนเชื่อกันว่า มันจะทำให้ดูไม่แก่ ไม่ตาย นี่ก็ยังหวังกันอยู่.

ที่นี้ก็มาถึงเรื่องฝ่ายจิตใจ คือ ผู้มีปัญญามองเห็นว่า แม้ว่าทางวัตถุจะพัฒนากันอย่างไร มีบ้านมีเรือนมีเครื่องใช้ไม้สอย เหมือนกะวิมาน เหมือนกะเมืองสวรรค์ก็ตาม, หรือจะมีร่างกายแข็งแรงสบาย เต็มไปด้วยสุขภาพก็ตาม แต่ก็ยังมีปัญหา, คนแข็งแรง คนร่ำรวย ต้องมีความทุกข์ในใจ ร้อนระอุอยู่ในใจ ไม่แพ้

คนยากจนหรือคนอ่อนแอ, หลงใหลในวัตถุที่ตั้งแห่งกิเลส มากกว่าคนยากจน เพราะว่าคนร่ำรวยเขาแสวงหามาได้ อะไรก็ได้. คนร่ำรวยจึงมีวัตถุสำหรับจะหลงใหลมัวเมามากกว่าคนยากจน. ความทุกข์ทางจิตใจของคนมั่งมี จึงมีไม่น้อยไปกว่าคนยากจน หรือบางทีจะมีมากยิ่งไปเสียกว่าด้วยซ้ำไป.

เพราะเหตุฉะนั้นเอง บุคคลผู้รู้ที่เป็นวิญญูชน เป็นฤๅษี มุนี จนกระทั่งเกิดพระพุทธเจ้าขึ้นมาในโลก มองเห็นว่า ปัญหาของมนุษย์ มันเหลืออยู่ในส่วนจิตใจ ซึ่งยังไม่มี ความถูกต้อง ยังไม่มีการพัฒนาที่ถูกต้อง มนุษย์ไม่ได้เป็น มนุษย์โดยสมบูรณ์.

นี่ขอให้มองกันในข้อนี้แหละให้มาก คือว่ามันเป็นอะไรก็ตาม มันควรจะได้เป็นไปจนถึงที่สุดของมัน, แต่ถ้ามันไปตายด้านเสียครึ่งหนึ่ง ไม่ไปถึงที่สุดของมัน ก็เป็นที่น่าเสียดาย. แม้จะเป็นต้นไม้, จะเป็นสัตว์ ที่มันควรจะมีเจริญงอกงาม หรือสวยงามอย่างไร เท่าไร มันควรจะได้ไปจนถึงที่สุด; ไม่ควรที่จะชงกั้นตายด้านเสียกลางคัน เป็นต้น.

ความเป็นมนุษย์ของคนเรานี้ก็เหมือนกัน ควรจะได้เจริญไปตามหนทางที่ถูกต้อง และไปจนถึงที่สุด จนเจริญ

ไม่ได้อีกต่อไป เรียกว่าเป็นจุดจบของความเจริญ ควรจะเป็นได้อย่างนั้น. และท่านก็ใช้คำนี้แหละเป็นคำพูดกันสำหรับการทำความเจริญ เรียกว่า อยู่จบพรหมจรรย์ กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้อีก แปลว่ามนุษย์คนนั้นไม่มีอะไรเหลือสำหรับจะต้องทำให้เจริญอีกต่อไป เขาเรียกว่า พระอรหันต์.

เพราะไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม จึงไม่พัฒนาตนเอง

เราทุกคน เป็นสิ่งที่ธรรมชาติสร้างมา เพื่อให้เป็นอย่างนั้นได้ด้วยกันทุกคน แต่แล้วปรากฏว่า น้อยคนที่จะไปจนถึงนั้น. เพราะเหตุใดก็นึกดูเอาเอง นึกดูถึงตัวเอง ว่าทำไมเราจึงไม่ไปถึงนั้น? บางทีคำตอบของมันจะนำหัวก็ได้. คำตอบที่นำหัวก็คือว่า เพราะเราไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม เราไม่รู้ว่าจะเกิดมานี้เกิดมาทำไม, เพื่อจะได้อะไร จะไปถึงไหนกัน เราไม่สนใจ. เกิดมาในบ้านเรือน ที่ผู้ใหญ่บิดามารดาเขาสอนกันแต่เรื่องทำมาหากิน, เรื่องมีเหย้าเรือนครอบครองเรือน แล้วก็ดูเหมือนจะเลิกพูดกัน ไม่ได้พูดกันว่าต่อไปจะทำอะไร.

นี่วัฒนธรรมของคนหมู่นี้ มันหยุดเสียเพียงเท่านี้, วัฒนธรรมของคนยุคนี้นี้ มันหยุดเสียเพียงเท่านี้. ไม่เหมือน วัฒนธรรมของคนยุคพุทธกาล ซึ่งเขาจะเพ่งหาจุดสูงสุดอยู่เสมอ คือเขาดั่งข้อสงสัยไว้เสมอ ว่ายังมีอะไรอีก ยังมีอะไรอีก ยังมีอะไรอีก; ซึ่งเราเดี๋ยวนี้ไม่เคยตั้งข้อสงสัยอย่างนี้ มีกิมมีย์ใช้ในลักษณะอย่างนี้ ก็พอใจแล้ว. และเมื่อได้ยินว่า ทำบุญทำทานเข้าไว้เถิด บุญจะช่วยให้เรามีกิมมีย์ใช้อย่างนี้อีกต่อไป เราก็อ้างเพียงอย่างนี้, เราไม่สนใจถึงที่จะทำให้มากกว่านั้น คือมีจิตชนิดที่สูงสุดของมนุษย์ จึงเลยหยุดกันอยู่เพียงเท่านี้ คล้ายๆ กระจ่าง ชักชวนกันหยุดเสียเพียงเท่านี้ หยุดอยู่เพียงเท่านี้.

มนุษย์ต้องพัฒนาไปจนกว่าจะจบกิจ
ของมนุษย์ คือเป็นพระอรหันต์

ทีนี้ข้อความในพระคัมภีร์มันมีอยู่ชัดๆ ว่ามนุษย์จะสนใจกันที่จะต้องไปถึงที่สุด ที่มนุษย์จะไปได้. แล้วยังพูดไว้ในลักษณะเป็นทำนองชักชวน คือเรียกว่า โวหาระ หรือ โวหาร แปลว่าการทำให้เกิดกำไร มีการทำให้เกิดกำไรเรื่อยไปๆ จนกระทั่งสุด จนไม่ต้องทำอีกแล้ว. อย่างนั้นเขาเรียก

ว่าจบกิจ จบกิจของมนุษย์, จะเรียกว่าจบพรหมจรรย์ก็ได้ เพราะว่ากิจตอนทำนั้น ไม่ได้ทำอย่างฉะฉาน ส่วนมากไป ทำอย่างบรรพชิต เลื่อนชั้นขึ้นไป เรียกว่าพรหมจรรย์.

กิจของชาวบ้านระดับธรรมดา ไม่เรียกว่าพรหมจรรย์ เช่นการทำไร่ทำนาค้าขายอะไรก็ตาม ไม่เรียกว่าพรหมจรรย์ คือยังไม่ประเสริฐนั่นเอง เพราะว่าพรหมจรรย์แปลว่า การประพฤติกระทำที่ประเสริฐ. ฉะนั้นการกระทำของมนุษย์ ธรรมดา เพื่อให้เกิดกำไรในชีวิตก็จริง แต่ไม่เรียกว่าพรหมจรรย์. ครั้นมนุษย์ได้ถึงที่สุดแห่งกิจของฉะฉานแล้ว จึงเลื่อนชั้น ขึ้นไป ประพฤติกิจที่ประเสริฐ อย่างที่เรียกว่าบรรพชิต.

บรรพชิตแปลว่าละไปแล้ว ละเรื่องยุ่งๆยากๆบ้าง บอๆ เหล่านี้ไปเสีย คำว่าละไปแล้วนั้นแหละคือคำว่า บรรพชิต. ก็ออกไปเป็นบรรพชิต ไปทำอะไรที่ดีกว่านี้ การประพฤติ กระทำนั้นเลยเรียกชื่อเสียใหม่ว่า พรหมจรรย์ คือกระทำให้ มนุษย์เจริญยิ่งขึ้นไป เจริญยิ่งขึ้นไป ซึ่งในตอนนี้นี้ก็มีแต่เรื่อง ทางจิตใจ จนเจริญถึงที่สุด เรียกว่าจบพรหมจรรย์.

คำว่าจบพรหมจรรย์นั้นหมายถึงเป็นพระอรหันต์ คือทำให้จิตใจเจริญองกามสูงสุด สุดที่มนุษย์จะทำได้

แล้ว, จบเพียงเท่านั้น. กล้าทำว่าไม่มีอะไรที่จะทำให้มากไปกว่านั้นได้อีก จึงถือว่า การหากำไรให้แก่ชีวิตนั้นมันจบจบลงที่ตรงนั้น อยู่จบพรหมจรรย์ แล้วก็รู้ว่าจบพรหมจรรย์ รู้ว่าไม่มีอะไรที่จะทำได้อีกต่อไป สำหรับตัวเอง.

เหลืออยู่ก็แต่เที่ยวช่วยสั่งสอนผู้อื่น ให้ทำอย่างนั้นได้บ้าง, ให้เขารู้จักทำอย่างนั้นได้บ้าง. แต่ตอนนี้ก็ไม่เรียกว่ากิจที่ผูกมัดอะไรแล้ว แล้วยังจะไม่เรียกว่าพรหมจรรย์ด้วย. การที่เป็นพระอรหันต์ แล้วไปเที่ยวสั่งสอนคนให้รู้จักทำความเป็นพระอรหันต์ได้ ตอนนี้ไม่ต้องเรียกว่าพรหมจรรย์แล้ว เพราะถือว่าพรหมจรรย์นั้นมันจบเสียแล้ว ตรงที่เมื่อเป็นพระอรหันต์.

ที่นี้ก็เหลือแต่หน้าที่ ของผู้ที่จบพรหมจรรย์แล้ว จะทำตามความพอใจ, เดียวนี้เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว จากความทุกข์ทั้งปวง ก็เที่ยวสอนให้ผู้อื่นหลุดจากความทุกข์ด้วย เป็นผู้หลุดพ้น ก็เรียกว่า วิมุตติบ้าง, โมกษะบ้าง โดยมากเรียกว่าโมกษะ แปลว่าหลุดพ้น บางพวกบางนิกายก็ชอบเรียกว่าโมกษะ; ซึ่งเราก็เรียกว่า นิพพาน ในฝ่ายพุทธศาสนา.

เพราะฉะนั้นควรจะมองให้เห็นว่า เรื่องจบ มันไปอยู่

ที่การบรรลุนิพพาน หรือโมกษะ. ถ้าพูดอย่างชาวบ้านพูดก็
ว่า เป็นพระอรหันต์ จึงจะเรียกว่าจบกิจของมนุษย์ จบกิจ
ของความเป็นมนุษย์ในชั้นสูงสุด, ไม่เสียที่ที่ใดเกิดมาเป็น
มนุษย์ ได้ไปจนถึงจุดสูงสุดของมนุษย์ ไม่เสียที่ที่ใดเกิดมา
เป็นมนุษย์; และจะเป็นอย่างนี้ได้ ก็ด้วยอำนาจของธรรมะ
ในพระพุทธศาสนา ตามที่ท่านได้วางหลักไว้แล้วอย่างไร.

เราจึงมีคำพูดติดปากกันทั่วไปว่า อย่าให้เสียที่ที่ใด
เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนาเลย. นี่จะ
เอาหรือไม่เอา ก็แล้วแต่บุคคลนั้น ว่าเกิดมาชาติหนึ่งนี้ อย่า
ให้เสียที่ที่ใดเกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนาเลย ก็
หมายความว่า ไปถึงจุดปลายทางของมนุษย์ให้ได้.

ถ้าผู้ใดสนใจ ผู้ใดต้องการจะเอา ก็รีบซิ รีบทำกิจ
ของมนุษย์ ในระดับต่ำ ระดับปุถุชน ระดับฆราวาสนี้ให้
เสร็จเสียโดยเร็ว, แล้วก็จะมองเห็นว่า โอ๊ะ ไม่พอ. ที่นี้ก็
จะได้เลื่อนชั้น เข้าไปทำกิจในชั้นที่เรียกกันว่า เหนือโลก ไม่
จมอยู่ในโลก คือทำเพื่อความเป็นพระอรหันต์นั่นเอง.

เดี๋ยวนี้เราไม่รู้เรื่องนี้ พอเราได้ยินคำว่าพระ-
อรหันต์ ความรู้สึกเกิดขึ้นในทางที่จะปฏิเสธทั้งนั้น,

คนธรรมดาสามัญปฏิเสธว่าไม่สนุก บ้า ป่วยการ จัดชีวิต ไม่เอา; นี่มันเป็นเสียอย่างนี้. หรือว่าบางคนก็ว่า เหลือวิสัย ทำไม่ได้ ทำกันไม่ได้แล้ว ในยุคนี้ ในสมัยนี้ ปฏิเสธว่าไม่ใช่เรื่องของเรา; ในที่สุดมันก็ไปเข้าบาทที่ว่า ไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม จึงรู้สึกว่ามันไม่ใช่เรื่องของเรา. เพราะฉะนั้นจิตใจของเขา ชีวิตของเขาจึงไม่เคยขึ้นมาถึงระดับที่จะได้ชิมรสอันสูงสุดของชีวิต คือนิพพาน.

จิตใจของคนเหล่านี้ไม่ได้สูงขึ้นมา จนถึงได้ร่ำรสของพระนิพพาน มันก็ร่ำรสแต่เรื่องของชาวบ้าน เรื่องมีทรัพย์สมบัติ, มีอำนาจวาสนา, มีอารมณ์ บำรุงบำเรอตามที่พอใจ แล้วก็ตายไป, ตายไปแล้วเป็นอันมาก ตายไปแล้วเป็นส่วนมาก ที่ไม่ได้ขึ้นมาถึงจุดสูงสุดของมนุษย์.

ปัญหาอยู่ที่ความไม่สนใจจะพ้นทุกข์

นี่มันยังเหลือปัญหาอยู่เท่านี้ว่าจะเอาหรือไม่เอา, การที่จะไปให้ถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์ นี่จะเอาหรือไม่เอา? ถ้าถือตามหลักของธรรมะในพระพุทธศาสนา ท่านถือว่า เป็นเรื่องที่ควรเอา หรือต้องเอานั่นแหละ, ว่า

อย่าให้มันเสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ดังนั้นจึงต้องเอา, เพราะชีวิตมันเป็นของสำหรับลงทุน แล้วมันลงทุนไปได้ไกลถึงเท่านั้น. แล้วเราก็ไม่ใช่ทุนอันนี้ ไม่ใช่เดิมพันอันนี้ เพื่อให้ได้ผลสูงสุด; เพราะเราไม่เอา นี่ เพราะเราตัดสินใจแน่วใจว่าไม่เอา นี่ ไม่ต้องการ.

ฉะนั้นมันก็แยกทางกันเดิน ไปหาเรื่องอย่างชาวบ้าน เป็นเรื่องของปุถุชน มีเงินมีทอง มีอำนาจวาสนา มีอะไรไปตามแบบของชาวบ้าน เขาเรียกว่าแบบของปุถุชน. แม้ไปเป็นเทวดาในสวรรค์ ร่ำรวยด้วยทิพยสมบัติ ก็ยังเรียกว่าปุถุชนอยู่นั่นเอง ความสุขในสวรรค์ก็ยังเรียกว่าสุขอย่างกามาพจร, สุขอย่างชาวบ้าน สุขอย่างผู้ครองเรือน. แม้จะขึ้นไปถึงพรหมโลก ก็ยังเรียกว่าสุขอย่างปุถุชน ยังเป็นของแห่งปุถุชน ยังเป็นของชาวโลก; ยังไม่ได้ขึ้นไปถึงความหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง. แล้วอยู่ที่นี้ ในมนุษย์โลกนี้ ก็ยังห่างไกลกันนัก ถ้าอยู่กันอย่างที่ชาวโลกเขาเป็นกันอยู่ ฉะนั้นก็ควรจะนึกถึงบ้าง. แต่ต้องมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง ว่ามันเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ไม่ใช่เหลือวิสัย เพราะมันเป็นเรื่องของจิตใจ.

คำว่า เป็นเรื่องของจิตใจนี้แหละสำคัญมาก ถ้าท่านทั้งหลายจะได้ยินพระพุทธภาษิตที่ว่า นั่งอยู่ตรงนี้จิตใจก็เที่ยวไปได้ ในเทวโลก มารโลก พรหมโลก นั่งอยู่ตรงนี้ จิตใจก็เที่ยวไปได้ในโลกทุกโลก. มันก็หมายความว่า โดยร่างกายนี้ที่มีจิตใจอยู่ในร่างกายนี้ แต่เมื่ออบรมให้ดี อย่างถูกต้องแล้ว จิตใจนั้นมันไปสู่เทวโลก มารโลก พรหมโลกได้ : คือจิตใจไปมีความรู้สึกต่อความสุขชนิดที่เรียกว่า ในเทวโลกก็ได้, ในมารโลกก็ได้, ในพรหมโลกก็ได้, กระทั่งว่าออกไปจากโลกทั้งปวงคือนิพพานก็ได้ ในร่างกายที่อยู่ในสภาพอย่างนี้. เป็นสิ่งที่ประพฤติได้ กระทำได้ ด้วยการอบรมจิตใจนั่นเอง ฝึกฝนอบรมจิตใจนั่นเอง จนกระทั่งจิตใจนั้น สามารถไปสูงเหนือสภาพมนุษย์ธรรมดา ได้ถึงสภาพที่เป็นสวรรค์ อย่างเทวโลก หรือมารโลก หรือพรหมโลก เป็นต้นได้; นี่ก็อยู่ที่ว่า จิตใจนี้อบรมได้ ให้เป็นจิตใจที่ไปได้จนถึงสูงสุด ที่มนุษย์จะไปได้. อย่าเข้าใจว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงร่างกาย ไปเกิดเป็นสัตว์อะไรก็ไม่รู้, แล้วไปในทิศทางอื่น แล้วไปเกิดอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง.

พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสอย่างนั้น ท่านตรัสว่า ด้วยร่างกายนี้นั่งอยู่ที่นี่ก็ไปได้ทุกชนิดของโลก; เมื่อ

อบรมถึงที่สุดแล้วก็ไปได้ในโลกทุกชนิด จนกระทั่งว่า
ไปได้เหนือโลก นอกโลก คือพระนิพพาน.

ไปในโลกทิพย์ได้ด้วยฌาน ด้วยสมาธิ ด้วยฌาน ด้วย
สมาบัติ ไปในสวรรค์ชั้นเทวโลกได้, แล้วก็ไปในสวรรค์
ชั้นพรหมโลกได้ด้วยฌานที่สูงขึ้นไป ที่ประกอบด้วย พรหม-
วิหารทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา, แล้วก็
ออกไปนอกโลกได้ด้วยญาณ ที่รู้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
สุญญตา ตถาตา. ด้วยการอบรมจิตใจตามแบบตามวิธีที่มี
อยู่เป็นชั้นๆ แล้วจิตใจนั้นก็สามารถที่จะไปสู่ภาวะที่สูงขึ้นไป
สูงขึ้นไป สูงขึ้นไป จนพ้นจากภาวะทั้งหลาย คือเป็น นิพพาน.

นี้จะเอากันหรือไม่ นึกแล้วก็บอกไม่ถูก ว่ามันน่า
หัวเราะ หรือมันน่าเศร้า หรือมันน่าละอาย. ที่ว่ามนุษย์นี้
ธรรมชาติสร้างมาให้สามารถถึงขนาดนี้ แต่ก็ไม่มีใครสนใจใช้
มันให้เป็นประโยชน์, ชีวิตจิตใจนี้ ธรรมชาติสร้างให้มีความ
สามารถถึงขนาดนี้ แต่แล้วก็ไม่มีใครสนใจ ที่จะใช้มันให้
สำเร็จประโยชน์; แล้วคิดดูเอาเองว่า น่าเสียใจ หรือน่าหัวเราะ
หรือเศร้า หรือน่าขบขัน.

อาตมาศึกษาไปพบเรื่องเหล่านี้เข้าในพระคัมภีร์ ก็

เห็นว่า มันเป็นเรื่องที่มีค่าสูงสุด แต่ทำไมจึงมานอนเป็นหมัน ไม่มีประโยชน์อะไรอยู่ที่นี้ ก็เลยเอามาพูด เอามาอธิบายให้ ฟังกัน. ก็น้อยคนที่จะสนใจ คิดว่าถ้าพูดแต่เรื่องนี้เรื่องเดียว บ่อนนี้ต้องเล็ก จะไม่มีใครมาฟัง แม้แต่คนเดียวก็ได้ นี่ก็ดู ร่อยหรอลงไปมากแล้ว; ถ้าพูดถึงธรรมะที่มันสูงจริง มีค่า จริง สมาชิกคือผู้ฟังก็ลดลงๆ ต้องพูดถึงเรื่องที่มันหรูหรา หรือ เป็นเรื่องโลกๆ ไว้เสมอไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับ เด็กๆ.

เฮ้า เดี่ยวจะลืมหั้วข้อเรื่องที่จะพูด ว่าจะ พัฒนา ชีวิตโดยพระไตรลักษณ์ เมื่อตะกี้ก็บอกแล้วนะ ว่าถ้า ต้องการจะให้จิตไปสู่เทวโลก ก็ทำบุญทำกุศล กระทั่งทำ จิตใจที่ได้สมาธิในขั้นต้นๆ คือพวก รูปฌานทั้งหลาย จิตใจก็ จะได้สัมผัสสรสอันอื่น ที่เรียกว่าเทวโลก.

ถ้าทำให้สูงไปกว่านั้น คือมีสมาธิ มีฌานที่ละเอียด ประณีตไปกว่านั้น และประกอบกันเข้ากับพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จิตก็จะได้รับรสของโลก ที่เรียกกันว่าพรหมโลก.

ถึงพระนิพพานได้ด้วยพระไตรลักษณ์

ทีนี้ถ้าได้อาศัยธรรมะที่เป็นแสงสว่างเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จิตนี้ก็จะหลุดพ้นออกไปจากโลก คือ ไปชิมรสของพระนิพพาน.

เขาแบ่งเป็นชั้นกามาวจร คือพวกที่ยังชอบใจกาม ก็ประพฤติธรรมะที่เป็นปัจจัยแก่กาม ก็ได้รับผลของกาม ได้ เสวยกาม, ชั้นรูปาวจรไม่เกี่ยวกับกาม ก็ต้องประพฤติธรรมะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยของรูปาวจร ได้รับผลเป็นพรหม อย่างมีรูปหรือไม่มีรูปก็ตาม.

ทีนี้ถ้าว่าต้องการจะสูงสุดไปกว่านั้น ก็ปฏิบัติธรรมะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย แก่ความหลุดพ้นออกไปจากโลกนี้ คือ ให้เห็นแจ้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจิตก็จะสลัดโลกทั้งปวง ไปสู่ภาวะที่ไม่อาจจะเรียกว่าโลก; นั่นคือเรื่องของพระนิพพาน เรื่องของความหลุดพ้น; ไม่อาจจะเรียกว่าโลก ต้องเรียกว่าเหนือโลก พ้นโลก เพราะความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

ความรู้ ๓ เรื่องนี้ เราเรียกกันว่า พระไตรลักษณ์ คนแต่ก่อนเขาคงจะรู้เรื่องพระไตรลักษณ์กันดีมาก คือพูดเป็น

กันเกือบจะทุกคน พอได้ยินคำว่าพระไตรลักษณ์ ก็ยกมือไหว้ขึ้นมาท่วมหัว เหมือนกับเมื่อได้ยินคำว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, พวกที่นั่งฟังเทศน์อยู่ในศาลาก็ยกมือขึ้นท่วมหัว เมื่อได้ยินคำว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, หรือเมื่อได้ยินคำว่า พระไตรลักษณ์ พระอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ยกมือขึ้นท่วมหัว พนมมือขึ้นท่วมหัว ธรรมดาอยู่ที่อก. นี่แสดงว่าคนโบราณนี้จะต้องชอบมากแหละ หรือมิฉะนั้นก็ถือเอาเป็นที่พึ่งอย่างยิ่ง จึงต้องยกมือขึ้นเหนือศีรษะ ทุกครั้งที่ได้ยินคำชนิดนี้.

ครั้นต่อมามันจางไป จางไป ไม่ได้รับคำสั่งสอนอธิบายเพิ่มเติมหรือให้ถูกต้อง คนก็ไม่ค่อยสนใจ ลดลงๆ จนกระทั่งว่า เด็กๆ ชั้นหลังนี้ฟังเป็นคำที่นำหัวเราะ. ถ้าเราพูดว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันก็ต้องว่าเต่าล้านปี, ไข่เงาเป็นไดโนเสาร์เต่าล้านปี; คำที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของบรรพบุรุษ กลายเป็นเรื่องไข่เงาเต่าล้านปี.

เมื่อเห็นเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเรื่องไข่เงาไปแล้ว; มันก็ไม่มีแล้ว หนทางที่จะไปเหนือโลกมันไม่มีแล้ว. เพราะว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั่น มันเป็น

ลักษณะของโลก ในโลกนี้ทุกโลกมีลักษณะเป็นอย่างนี้ มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนี้. ถ้าเราเห็นเราก็ไม่หลงในโลก จิตใจมันก็หาไปทางอื่น นอกโลก เหนือโลก, มันก็ไปพบเรื่องเหนือโลก นอกโลก โดยอาศัยความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่แหละเป็นต้นทุน.

วันนี้あたมาตั้งใจจะพูดถึงการพัฒนาชีวิต ในระดับสูงสุด เพราะว่าการพัฒนาชีวิตในระดับธรรมดาสามัญทั่วไปนั้นก็พูดมาแล้ว หลายครั้งแล้วนะ, ตั้งใจจะพูดให้ถึงระดับสุดท้ายกันเสียที แต่ก็กลับไปกลับมาด้วยเหตุผลอย่างที่ว่า. วันนี้ก็มีโอกาส ก็จะพูดโดยหัวข้อที่ตั้งใจไว้ว่า การพัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์.

อนิจจัง ความไม่เที่ยง เป็นเรื่องแรกที่จะต้องเห็น

พระไตรลักษณ์แปลว่า ลักษณะความจริง ๓ อย่างของสังขาร หรือสิ่งที่มันประกอบกันเป็นโลก. ไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลงเรื่อย เพราะมีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งจึงไม่เที่ยง จึงเปลี่ยนแปลงเรื่อย.

ถ้าเราเห็นเราก็จะหลงไม่ได้ จะหลงรักไม่ได้ ถ้าเห็นความไม่เที่ยงของสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความไม่เที่ยงของความอร่อยหรือความสุข ที่เรียกกันว่าความสุข, เห็นความสุขเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงหลอกหลวง ก็หลงในความสุขไม่ได้ จิตใจก็ออกมาเป็นอิสระ ถ้าไม่เห็นก็หลง หลงในความสุข ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง.

หลักใหญ่ของวิปัสสนา จึงทำให้เห็นความไม่เที่ยงเป็นข้อแรกก่อน, แล้วก็ต้องเห็นความไม่เที่ยงของสิ่งที่สำคัญที่สุด ก็ของสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความหลงมากที่สุด ก็คือความสุขนั่นเอง.

ความสุขที่มนุษย์เห็นว่าสูงสุด พอใจกันที่สุดนั้น จะต้องทำให้เห็นความไม่เที่ยงเสียก่อน จึงมีการกระทำให้เกิดสมาธิจิต ในสมาธิจิตนั้น มันมีความสุขสูงสุดรวมอยู่ด้วย. ครั้นได้ความสุขสูงสุดนั้นในความรู้สึกแล้ว ก็พิจารณาความไม่เที่ยงของความสุขนั้น จนเกิดความรู้สึกว่า โอ้! ความสุขอย่างนี้ ความสุขสูงสุดอย่างนี้ มันก็ยังไม่เที่ยง, แล้วความสุขบ้าง ๆ บอ ๆ ตามถนนหนทางข้างถนนนั้น มันจะมีความเที่ยงได้อย่างไร. เพราะว่าแม้ความสุขสูงสุดในสมาธิ มันก็ยังไม่เที่ยง

ความสุขที่บ้ากัณนั ก ในบ้าน ในเรือน ในโลกมันจะเที่ยงได้
อย่างไร; ฉะนั้นจิตมันจึงเดินต่อไปข้างหน้า.

ต่อมาก็เห็นความทุกข์

และอนัตตา ความไม่มีตัวตน

แล้วถ้าอาศัยเห็นความทุกข์ ทุกข์คือเจ็บปวด
เข้าอีกก็ยิ่งดี, คือเห็นว่าไปหลงรัก ไปหลงยึดถือความ
สุขเป็นต้นนี้เข้าที่ไหน มันก็จะกัดเอา เป็นทุกข์. คือ
ไม่ว่าอะไร ที่เราจะรักจะพอใจกับมัน ถ้าไปรักไปพอใจกับมัน
แล้วมันก็กัดเอา, แม้สิ่งที่เรียกว่าความสุข เราไปหลงรักใน
ความสุข หลงพอใจในความสุข มันจะกัดเอา คือมันจะ
ทรมานใจ ในหลายทิศหลายทางทีเดียว. จนเป็นบ้าเป็นบอ
ไป ก็มี, เกิดเรื่องต้องฆ่าตัวเอง ก็มี หรืออยู่ด้วยความ
หนักอกหนักใจ หวาดระแวงทนมานอยู่. นี่เรียกว่าเห็น
ทุกข์, เห็นความทุกข์ ที่จะออกมาจากสิ่งทุกสิ่งในโลกนี้
ถ้าเราเข้าไปยึดถือเอา ว่ามันเป็นของเรา.

เขาก็เลยมีจิตใจที่ไถ่ลอกไปอีก ไม่มามัวหลงอยู่ใน
สิ่งที่เปลือไม่ได้ เปลือเป็นกัด เปลือเป็นกัด ไปหลงกับมันไม่ได้.

เหมือนกับเลี้ยงสัตว์ที่ไม่รู้จักเชิงชนิดหนึ่งเลี้ยงไม่ได้, เผลอ
กัด เผลอมันกัด เผลอมันกัดเพราะมันเลี้ยงไม่รู้จักเชิง. นี่
ความสุขในโลกๆ มันเป็นอย่างนี้ มันเหมือนกับสัตว์ที่เลี้ยง
ไม่รู้จักเชิง พอไปรัดมัน ไปลูบคลำมัน มันกัดเอาทันที นี่
เรียกว่าเห็นความทุกข์.

ในที่สุดก็เห็นความไม่เที่ยง เห็นความเป็นทุกข์
รวมกันแล้วก็เห็นความที่ว่า มันไม่อยู่ในอำนาจของเรา
เว้ย.

ตัวมันเองก็ไม่มีตัวตนที่อยู่ในอำนาจของตัวเอง เพราะ
มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย; ถ้ามันเป็นตัวตนจริง มันก็ไม่ควรจะ
เปลี่ยนแปลง. เมื่อตัวมันเองมันก็ยังเปลี่ยนแปลงเรื่อย มัน
ก็ไม่มีตัวตนของมันเอง แล้วมันจะเอาตัวตนอะไรที่ไหนมา
ให้เรายึดถือได้. พอไปยึดถือเข้ามันก็เปลี่ยน มันไม่ไปตาม
ที่เรายึดถือ นั่นแหละเรียกว่ามันกัดเรา, ไปยึดถืออะไรโดย
ความเป็นตัวตนของคน หรือจะพูดหยาบๆ ก็ว่า เป็นตัวกูของกู
ไปยึดถืออะไรเข้า ลองดู มันจะกัดเอาทันที จะกัดเอาทั้งนั้น.
ข้าวของเงินทอง บุตรภรรยา สามี อำนาจ วาสนา เกียรติยศ
ชื่อเสียง อะไรก็ตาม ทั้งหมดเลย ถ้าไปหมายมั่นยึดเอาเป็น

ตัวตน มันก็กัดเอา, อย่างน้อยที่สุด มันก็ให้ความหนักอกหนักใจ. ฉะนั้นอย่าไปหลงรักยึดถือกับมันดีกว่า ทั้งไว้ อย่างนั้นแหละ ทั้งไว้อย่างสัตว์ที่เลี้ยงไม่เชื่อง เลี้ยงไม่เชื่อง, เราก็ทำไปอย่างกับสัตว์ที่เลี้ยงไม่เชื่อง ใช่มันให้เป็นประโยชน์ได้ก็แล้วกัน. นี่เพราะเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในสิ่งทั้งปวง ทั้งภายในและภายนอก.

ภายในคือในตัวเราทุกส่วน เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ภายนอกคือนอกตัวเรา หรือของผู้อื่น ซึ่งมันก็เหมือนกันกับของเราในภายใน ก็เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

ที่นี้ดูไกลออกไปทั้งโลก ในสัตว์เดรัจฉาน ในต้นไม้ ต้นไม้ ในแผ่นดิน ในอะไร มันก็มีลักษณะนี้ไปตามส่วนของมัน จะหวังให้เป็นไปตามความประสงค์ของเรานั้น มันก็ต้องกัดเอา. ฉะนั้นเราต้องฉลาด คือไม่ต้องหวังให้เป็นทุกข์ ก็ทำไปก็แล้วกัน, จะจัดการกับอะไร ก็ทำไปก็แล้วกัน แล้วอย่าไปหวังให้เป็นทุกข์.

นี่การพัฒนาที่จะไม่เป็นทุกข์ ก็ต้องทำด้วยจิตใจที่เข้มแข็ง และเหนือกว่า อย่างนี้; มิฉะนั้นจะต้องเป็นทุกข์ จะต้องหนักอกหนักใจเพราะพัฒนานั่นเอง; แล้วก็เป็น

เรื่องบ้าขึ้นมาทันที ตั้งใจจะทำให้ดี ตั้งใจจะทำให้เป็นสุข กลายเป็นเรื่องทุกข์ไปเสีย.

ฉะนั้นควรจะฉลาดพอ ด้วยอาศัยธรรมะของพระพุทธเจ้า สามารถจะจัดการกับสิ่งทุกอย่างได้ โดยที่เราไม่ต้องเป็นทุกข์, แล้วก็ได้รับประโยชน์จากทุกอย่างตามที่ควรจะได้รับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้รับความสุขจากชีวิตนั่นเอง. ชีวิตนั้นสามารถพัฒนา ให้มีจิตใจอยู่ได้อย่างปราศจากความทุกข์.

ความจริงอันสูงสุด คือความสุขไม่มี มีแต่ความดับไปของทุกข์

ข้อนี้ก็เป็นเรื่องยุ่งยากลำบากเหมือนกัน เพราะคนมันติดแต่เรื่องว่าสุขๆ, แล้วความสุขอย่างไ้ๆ ทั้งนั้นแหละที่เขาเรียกว่าความสุข. ที่แท้เป็นเพียงความเอร็ดอร่อย สนุกสนาน เพลิดเพลิน วุ่นวาย เขาเรียกว่าความสุข, แล้วเขาก็ติดแต่ในความหมายของคำว่าสุขๆ หรือความสุข มุ่งหมายแต่คำว่าความสุขๆ; แต่ความจริงนั้นมันไม่มี.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันสิ้นทุกข์เท่านั้น มัน

หมดแห่งความทุกข์ มันดับหมดแห่งความทุกข์, มันทำได้เพียงเท่านั้น. สำหรับคำว่าสุขนั้นเป็นความหมายที่หลอกๆ คือเอร็ดอร่อย สนุกสนาน เพลิดเพลิน มันก็เรียกความสุข, แล้วมันก็เป็นของจริงไปไม่ได้ เพราะว่าถ้ายังเอร็ดอร่อย สนุกสนาน เพลิดเพลินอยู่ มันก็ยังเหนื่อย ยังกระหืดกระหอบ ยังเหน็ดเหนื่อย ยังเหมือนกับบ้านชนิดหนึ่ง.

ฉะนั้นคำว่าความสุข จึงมีความหมายที่ซ่อนเร้นมาก คือ ไม่ใช่ความจริง มันไม่ใช่ความจริง; ที่จริงมันมีอยู่แต่ความทุกข์. ดับความทุกข์หมดไปเสีย, ดับความทุกข์ให้สิ้นเชิง ความทุกข์ดับหมด เหลือแล้วนั้นจะเรียกว่าความสุขก็ตามใจ; เพราะคนยังชอบคำว่าความสุข ก็ให้เอาความดับทุกข์สิ้นเชิงเป็นความสุข.

มันจะต้องเป็นความสุขอีกชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกับความสุขหลอกๆ ที่แล้วมาแต่หนหลัง เป็นเพียงสนุกสนาน เอร็ดอร่อย เพลิดเพลินนั่นแหละ คือความสุข. แม้ในสวรรค์ก็เป็นอย่างนั้น คือมีความรู้สึก เป็นเวทนาที่เป็นสุข มันก็ไม่เที่ยงและเปลี่ยนแปลง, ไปยึดถือหมายมั่นเข้า มันก็กัดเอาเหมือนกัน ความสุขนั้นแหละมันจะกัดเอา เพราะ

ว่าโดยที่แท้นั้นมันยึดถือไม่ได้.

ทีนี้พอเรารู้ว่ายึดถือไม่ได้ เราก็ไม่ยึดถืออะไร, เมื่อไม่ยึดถืออะไร ความทุกข์ก็ไม่มี มันดับทุกข์หมด. ให้ถือเอาความดับทุกข์หมด ว่าเป็นความสุข เป็นสมมุติชั้นดี, เป็นสมมุติชั้นดี เอาความไม่มีทุกข์เลยว่าเป็นความสุข; นี่เป็นสมมุติชั้นดี.

ทำไมจะต้องสมมุติ? เพราะว่าคนยังชอบคำว่าความสุข, ฉะนั้นในบางกรณี พระพุทธเจ้าท่านก็ต้องตรัสว่า พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง; แต่เมื่อท่านตรัสตามความจริงทั่วไปของท่าน ท่านจะตรัสแต่เพียงว่า ที่สุดแห่งความทุกข์ ร้อยครั้ง พันครั้ง หมื่นครั้ง ท่านตรัสว่า ที่สุดแห่งความทุกข์. นาน ๆ ท่านจะมาพูดเอาอกเอาใจคนโง่สักที ว่าความสุข เพราะความจริงมันเป็นเพียงความทุกข์ กับความดับสิ้นสุดแห่งความทุกข์, เมื่อดับความทุกข์หมดมันก็ไม่มีอะไรกักเอา ไม่มีอะไรยกด่าทิ่มแทงเผาหลนผูกมัด นั่นก็พอแล้ว. อย่างนี้เรียกว่าชีวิตไปถึงระดับนั้นแล้ว ก็จบแหละ จบเรื่องของชีวิต.

ทีนี้ก็ฟังดูเถอะว่า ต้องเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. กลับม่อีก กลับม่อีก มาหาคำว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่

ปู่ตายายเขาเคยบูชา, พูตกันติดปากทีเดียว อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เตรียมพร้อมไว้เสมอ ที่จะพ้นออกมาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

อะไรเกิดขึ้นในครอบครัว ในบ้านเรือน ในจิตใจอะไร ก็พ้นออกมาว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือเตือนตนให้รู้ได้ ทันท่วงทีว่า ใ้อสิ่งนั้นมันอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ไม่ได้ หรือขาดทุน ก็พ้นออกมาว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ได้ รวย กันใหญ่ ก็พ้นออกมาว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. จิตมันปรกติ มันไม่ขึ้น ๆ ลง ๆ มันไม่โยกโคลง มันไม่เร้าร้อน มันไม่หวั่นไหว; นี่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันคงที่อย่างนี้.

แต่ไม่ค่อยมีใครชอบ, เขาไม่ชอบสงบ จิตใจจะสงบ ไปซื้อเหล้ามากินเสีย ให้มันวุ่นวาย เพราะว่าเขาไม่ชอบ ความสงบ; ถ้าเขาชอบความสงบ ก็ไม่ต้องไปซื้อเหล้ามากิน ให้จิตใจมันวุ่นวาย. นี่มันจึงเป็นเรื่องที่เข้าใจกันยาก หรือ ปรับกันยาก ระหว่างเรื่องของปุถุชนกับเรื่องของพระอริยเจ้า; พระอริยเจ้าท่านชอบความสงบ จึงไม่ต้องเสียเงินไปซื้อเหล้า มากินให้มันวุ่นวาย. ส่วนปุถุชนเขาชอบความกระดุน ชอบ การกระดุน ชอบความวุ่นวาย ฉะนั้นก็จะต้องทำอะไร ๆ ให้

วุ่นวายอยู่เสมอ แล้วก็เรียกความวุ่นวายนั้นแหละว่า
ความเจริญ; ในโลกนี้มันเป็นอย่างนี้.

ฉะนั้นขอลองกันสักหน่อยได้ไหม ว่ามาลองศึกษา เรื่อง
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา
พยายามที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์; อย่าเสียที่ที่เรามี
พระพุทธศาสนากันเลย.

ขั้นตอนของการเห็นอนิจจัง

เอาละ, ตอนนี้ไปเอาตมาก็จะพูดเรื่องอนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา. จะเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อย่างไร, หรือ
ว่ามันเกี่ยวข้องกันอย่างไรในระหว่างความเห็น. ในพระบาลี
ท่านเขียนกลับไว้เป็นอีกแบบหนึ่ง คือสวนทางกัน ต้องการ
จะเห็นอย่างไร จึงจะเห็นอนิจจัง อย่างนี้ก็มี.

ข้อแรก เขาเห็นความหลอกลวงของสังขารทั้งปวง
ในโลกนี้; เขาก็เกิดความอยากขึ้นมาว่า ถ้าอย่างไรขอให้สิ่ง
ทั้งปวงในโลกนี้มันปรากฏแก่เรา โดยความเป็นของที่ไม่
แน่นอนไม่มั่นคง.

พระบาลีมีว่า สพฺพสขฺขารา จ อนวฏฺฐจิตโต

ขายิสฺสนฺติ ทำอย่างไรนะ สังขารทั้งปวง จะปรากฏ โดยความเป็นของตั้งอยู่อย่างไม่นั่นคง. นี่เขาคลับคล้าย คลับคลาเข้าใจว่า สังขารหรือสิ่งทั้งปวงในโลกมันตั้งอยู่อย่าง นั่นคง; แต่แล้วมันก็หลอกทุกที มันก็หลอกทุกที ให้เห็น ความไม่นั่นคงของสิ่งทั้งปวงในโลก อย่างงูๆปลาๆ ครึ่งๆกลางๆ. เดียวนี้เขาต้องการจะเห็นให้ชัดจนถึงกับว่า สังขารทั้งปวงมันปรากฏชัดโดยที่มันตั้งอยู่อย่างไม่นั่นคง; นี่ เขาต้องการจะเห็นความจริงข้อนี้อย่างยิ่ง.

เขากำลังลืงเลอยู่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ มัน แน่นอนมันคงหรือไม่ เพราะบางอย่างมันก็แสดงไปใน ลักษณะที่แน่นอนมันคง, บางอย่างมันก็เปลี่ยนแปลงซ้ำ บาง อย่างมันก็เห็นยาก. เช่นว่า ก้อนหินก้อนนี้ มันมันคง แน่นอนหรือไม่? ถ้าดูกันด้วยสายตาเด็กๆธรรมดา มันก็ แน่นอนมันคง, แล้วก็มันคงขึ้นมาจนถึง เงินทอง ข้าวของ หลักทรัพย์ในธนาคาร ของรักของใคร่ของพอใจ จะอยู่กับ เรอย่างแน่นอนมันคง มันก็คิดไปอย่างนี้ สงสัยไปอย่างนี้. แล้วบางที่มันก็แสดงให้เห็นว่าไม่นั่นคง มันก็เลยลืงเลไป ลังเลมา.

แก้ปัญหាทั้งปวงได้ ด้วยการเจริญอนิจจสัญญา

อริยสาวกผู้นี้ จึงเกิดความปรารถนาขึ้นมาว่า ถ้าอย่างไร ให้สังขารทั้งปวงปรากฏออกมาให้ชัดแจ้ง ว่าเป็นของไม่มั่นคง, ฉะนั้นเธอก็ เจริญอนิจจสัญญา คอยเฝ้าดูความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านี้.

นั่นแหละความที่จิตใจมันก็เปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งเหล่านี้ เมื่ออารมณ์เปลี่ยนแปลงจิตใจก็เปลี่ยนแปลง, ทุกอย่างมันขึ้นอยู่กับความรู้สึกของใจ ของจิต ของอายตนะ มันก็เลยชวนกันเปลี่ยนแปลง. คอยเฝ้าสังเกตดูอยู่เสมอ ก็ จะพบว่า สังขารทั้งหลายนี้มันไม่มั่นคง.

ทีนี้ก็มาคิดว่า เอ๊ะ! ไม่มั่นคง แล้วทำไมจิตใจของเรา ยังไปชอบมันเล่า, ทำไมจิตใจของเราจึงไปยินดี. มันก็เลยตั้งเลิกละไปถอยมาอยู่ตรงนี้ เกิดความปรารถนาอยากจะทำจิตใจให้มันถูกต้อง, ปรารถนาว่า ทำอย่างไรจิตใจของเรา จึงจะไม่ไปหลงรักหลงยินดีในโลกทั้งปวง ในสังขารทั้งปวง. มีบาลีว่า สัพพโลเก จ เม มโน นาภิมิสฺสตี ทำอย่างไร จิตใจของเราจึงจะไม่ยินดีในโลกทั้งปวง.

คำว่าโลกทั้งปวงนี้ เขาหมายถึงทุกๆสิ่ง หรือสังขาร

คือสิ่งปรุ่่งแต่งในโลกทุกสิ่ง เป็นที่ด้้่งแห่งความหลงพอใจ หลงรักหลงยินดีของจิตใจ มีให้เลือกมาก จนจิตใจไม่ว่างเว้นที่จะหลงไหลจะยินดี. ฉะนั้นเราจึงมีที่ยินดีอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมากกว่าหนึ่งอย่างเสมอไป เพราะจิตใจของเรามันก็เป็นของปรุ่่งแต่ง เปลี่ยนแปลงเร็วเหมือนกัน เพลอนิดเดียวมันก็เปลี่ยน, มันก็เปลี่ยนไปตามสิ่งปรุ่่งแต่งแวดล้อม.

อะไรเกิดขึ้นใหม่ ปรุ่่งแต่งให้ยินดีหลงรัก มันก็ยินดีหลงรัก พอใจ. นี่เราก็มีของที่เปลี่ยนหน้าเข้ามา ทำให้หลงรัก หลงยินดี หลงพอใจอยู่เสมอ ก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา หลงรักหลงยินดีมาก แม้ในสิ่งที่เป็นอันตราย. ไปคิดเอาเองก็แล้วกันว่า แม้ในสิ่งที่เป็นอันตราย, แม้ในสิ่งที่เป็นขบถแล้ว, แม้ในสิ่งที่ทรยศต่อเราแล้ว เราก็ยังหลงรักหลงยินดีได้.

คนนี้ได้เกิดต้องการขึ้นมาว่า ทำอย่างไรใจของเราจักไม่ยินดี ในสังขารทั้งปวงเอาเสียเลย คือทั้งโลกเสียเลย ไม่มามัวแยกเป็นสิ่ง ๆ อยู่แล้ว, อยากจะหยุดความยินดีทุกสิ่งจากทุกสิ่งในโลกเอาเสียเลย.

เมื่อคนมีจิตใจพัฒนาสูงถึงขนาดนี้ มันก็กล้าคิดถึงขนาดนี้ ว่าทุกอย่างในโลก จะเห็นเป็นของที่ว่า ไม่ควรหลง

รัก ไม่ควรยินดี. เขาก็ต้องเจริญอนิจจังสัญญาอีกแหละ ให้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของสิ่งที่เขาหลงรักหลงยินดี.

มีใครจะทำได้? เมื่อหลงรักหลงยินดีในสิ่งนี้อย่างสุดสวาทขาดใจ แล้วจะให้ไปมองเห็นความไม่เที่ยงของมันนี้; มันไม่เห็นหรอก. แล้วมันอยู่ที่ว่า มันไม่มองหรอก มันจะไม่ยอมมอง, แล้วมันไม่อยากจะมอง ไม่อยากจะสงสัยไปในข้อที่ว่า สิ่งที่เราหลงรักหลงยินดีนี้ มันจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ไม่ยอม. ครั้นมันเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น มันก็นั่งร้องไห้ดีกว่า ที่จะไปเห็นความจริงว่า มันไม่เที่ยง และเปลี่ยนแปลง. นี่ความทุกข์ทรมานเกี่ยวกับของรักของยินดีนี้ มันก็มีอยู่ได้ในโลกนี้ เพราะเหตุนี้.

ทีนี้เขาก็รู้สึกเพิ่มขึ้นๆ ว่า เมื่อหลงรักยินดีในสิ่งใดจิตใจก็จมอยู่ในสิ่งนั้น. พูดยให้มันง่าย ๆ ก็ว่า เราหลงรักพอใจยึดถือในสิ่งใด เราก็เป็นทาสของสิ่งนั้น, รับผิดชอบสิ่งนั้น ทนอยู่ไม่ได้ จะรับผิดชอบสิ่งนั้นอย่างสมครใจเต็มความสามารถ จะรับผิดชอบที่เราหลงรักหลงพอใจ. แล้วเขาก็ทำไป, แล้วเขาก็รู้เรื่อง จนเกิดสงสัยลังเลขึ้นมา ว่ามันจะไม่ถูกเสียแล้ว

การที่มีจิตฝังจมลงไปในเรื่องที่น่ารักน่าพอใจ.

วันหนึ่งเขาถอยหลังออกมาได้ มาตั้งปรารภเสียใหม่ว่า ขอให้ใจของเราถอนขึ้นมาเสียได้ จากโลกทั้งปวง. ในโลกทุกโลกและทั้งโลก มันมีสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ มากมายเหลือเกิน ขอให้จิตใจของเรา ถอนขึ้นมาเสียได้ จากสิ่งที่น่าหลงรักยินดีในโลกนั้น ทุกอย่างเถิด. ก็มีบาลีว่า สัพพโลกา จ เม มโน วุฏฺฐหิตฺตติ ขอให้จิตของเราถอนขึ้นมาเสียได้ จากโลกทั้งปวง ซึ่งเต็มไปด้วยของที่ทำให้หลงรักหลงพอใจ จนท่วมทับจิตใจของเราหมด โง่หัวขึ้นมาไม่ได้, ก็ต้องการจะขึ้นมาเสีย จากสภาพเช่นนั้นในโลกนี้.

ทีนี้เขาก็คู่ต่อไป ก็มาถึงข้อที่ว่า ถ้าอย่างไร ขอให้ใจของเราน้อมไปเพื่อนิพพาน. นี่จะลำบากที่จะอธิบายตรงคำว่านิพพานนั่นเอง เดียวนี้เขามีความมุ่งหมายปรารภว่า ทำอย่างไรจิตใจของเราจะเป็นจิตใจที่น้อมไปในนิพพาน.

ก่อนนี้มันน้อมไปหาสิ่งสวยงาม สนุกสนาน เอร็ดอร่อย กามารมณ์ทุกอย่างในโลก มันจะกลิ้งไปทางนั้นทำเดียว. เหมือนกับว่าปลา หรือสัตว์น้ำที่โยนขึ้นบนดลิ่ง มันจะไหลแหละ ถ้าไหล ไหลลงไปหาน้ำทำเดียว. ทีนี้จิต

ของปุถุชนก็เป็นอย่างนี้ มันจะเดินไหลไปหาอารมณ์อันเป็นที่
ตั้งแห่งความรักความพอใจทำเดียว.

คนนี้เขาเห็นมาแล้วว่าเป็นอย่างไร มันเจ็บปวด
อย่างไร, ที่นี้เกิดตั้งใจว่า ทำอย่างไรนะ ใจของเราจะเป็น
จิตที่นุ่มไปในนิพพาน. ฉะนั้นจะต้องรู้เรื่องนิพพานกันหน่อย
คือว่า ไม่มีทุกข์ มีความเย็นเพราะไม่มีความทุกข์. ถ้าเคย
เจ็บปวดมามากพอแล้ว และรู้จักมันจริงๆ มันก็ควรจะหยั่ง
เห็นว่าไปทางฝ่ายตรงกันข้ามดีกว่า เมื่อไปทางนี้มันเป็นอย่างนี้
เราไปทางฝ่ายตรงกันข้ามดีกว่า. แต่จิตมันไม่ยอม เหมือน
กับปลาที่โยนขึ้นบนบก มันก็จะไหลลงน้ำ ที่จะไปทางตรง
กันข้ามคือ ทางฝ่ายบนนั้น มันไปไม่ได้หรอก มันคิดไม่ได้
มันหวังไม่ได้, มันเข้าใจไม่ได้ ที่จะขึ้นไปทางนี้ทางบกดีกว่า
เพราะจิตมันเป็นจิตน้ำ มันก็ไม่ชอบไปบก.

คนนี้ก็เลยคิดว่า ทำอย่างไรนะ ใจของเราจะเป็นใจบก
คือนุ่มไปขึ้นบก ก็จะทำนุ่มไปเพื่อนิพพาน. นี่ก็จะต้องเห็น
ความไม่เที่ยง ความหลอกลวง ความเป็นมายา ของโลกหรื
่น้ำ. น้ำนี้เปรียบเหมือนโลก เต็มไปด้วยสิ่งที่เป็นของไม่เที่ยง
เปลี่ยนแปลง หลอกลวง มายา หันไปทางอื่นเถิด. ข้อนี้มัน

จะต้องไปไกลจนถึงกับว่า เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สุนฺณตาโนน.

เห็นอนิจจังนี้เป็นเพียงจุดตั้งต้นของการเห็น ทุกขัง เห็นอนัตตา เห็นสุนฺณตา, เห็นสุนฺณตานั่น คือ เห็นว่าที่นี้ไม่มีอะไรที่จะเอาเป็นจริงเป็นจัง เป็นตัวเป็นคนได้ จิตก็น้อมไปในทางตรงกันข้าม. นี่เป็นจุดตั้งต้นว่า เห็นทุกอย่างที่มีอยู่ในโลกนี้ไหลเปลี่ยนแปลงเรื่อย, ไหลไปในความเปลี่ยนแปลงเรื่อย. เราจะมาหลงอยู่ในสิ่งที่เปลี่ยนแปลงนี้ มันก็เท่ากับว่าทรมานตัวเอง. มันอยู่ด้วยความโง่ ความโง่ทำให้หลงรักในบางสิ่ง ทำให้หลงเกลียดในบางสิ่ง หลงกลัวในบางสิ่ง. หลงทุกอย่าง วิดก กังวล อาลัย อารมณ์ กระทั่งสร้างเรื่องให้เกิดขึ้นในสังคม เต็มไปด้วยความยุ่งยากลำบากในสังคม.

ทำอย่างไรจิตจะน้อมไปในทางฝ่ายตรงกันข้าม? ก็คือดูโลกนั้นให้มันมากเข้าๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้เห็นอนิจ-จังถึงที่สุด จิตก็จะน้อมไปเพื่อนิพพาน.

ที่นี้ก็ดูว่า อะไรมันถึงไว้? ยังมีสิ่งที่ถึงไว้ ก็คือ ความโง่หลง อวิชชาทำให้เกิดความรู้สึกแก้ตัวไปอย่างนั้น แก่ตัว

ไปอย่างนี้ คอยผัดเพี้ยนไว้เรื่อยไปแหละ, ยังไม่ไป ยังไม่ไป. นี่เรียกว่า เครื่องที่มันผูกเอาไว้, ก็เรียกว่าสังโยชน์ หรือเครื่องผูก : สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถพตปราคาส กาม-
 ราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะ อวิชชา. เรื่อง
 มันมากซื่อบ่อบ่ ออย่าต้องพูดกันเดี๋ยวนี้อย่างไร ไปหาเอาอ่าน
 เอาก็ได้. แต่ว่าก็คงจะได้พูดกันสักวันหนึ่งแหละ ว่าความโง่
 คืออวิชชา มันทำให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ นานา ที่เป็นเครื่อง
 ผูกพันจิตใจของมนุษย์ ไว้กับอารมณ์ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความ
 หลงไหลยึดถือ.

คนนี้มองเห็นว่า โอ้ นี่เอง ความหลงรัก หรือความ
 เข้าใจผิด ความโง่หลง, ความติด ความเคยชินในของที่
 ประพฤติกันมาอย่างงมงาย, ความหลงไหลในตัวตน หลง
 ว่ามีตัวตน ล้วนแต่เป็นความหลงไปทั้งหมด; *ความหลงนี้มา*
จากอวิชชา หลงรัก หลงโกรธ หลงเกลียด หลงกลัว หลง
 จนนับกันไม่ไหว. แต่ว่ามันทำหน้าที่ ตรงที่ผูกให้ติดอยู่กับ
 เรื่องที่มันหลง แม้แต่หลงรัก มันก็ติดอยู่กับความรัก, หลง
 โกรธมันก็ติดอยู่กับสิ่งที่โกรธ, หลงกลัวมันก็ติดอยู่กับสิ่งที่
 หลงกลัว. มันไม่มองเห็นว่า มันเป็นสิ่งที่ไม่ต้องกลัว หรือ

ไม่ต้องรัก หรือไม่ต้องโกรธ ก็คือมันไม่เห็นเช่นนั้นเอง. เขา
จึงตั้งความคิดว่า ทำอย่างไรจิตของเราจึงจะละสิ่งผูกพัน
เหล่านี้ได้, ทำอย่างไรจิตจึงจะตัดสิ่งผูกพันเหล่านี้ได้.

นี่เราเคยคิดกันหรือเปล่า, ความคิดของจิตที่เกิดขึ้น
ว่า ทำอย่างไรเราจะตัดสิ่งผูกพันเหล่านี้ได้นี้ มันเคยเกิดขึ้น
ในจิตของท่านหรือเปล่า? ท่านทุกคนที่กำลังนั่งอยู่ที่นี่ ขอ
ให้ทดสอบดูว่า ความรู้สึกหลายๆ ข้อที่พูดมาแล้ว ที่จิตของ
ผู้รู้สึกเขาต้องการนี้ มันเคยเกิดขึ้นในจิตของเราหรือเปล่า?
แม้ที่สุดแต่ว่า ทำอย่างไรเราจึงจะตัดความผูกพันเหล่านี้ได้,
หรือขอให้จิตของเราถึงซึ่งการตัดสิ่งผูกพันเหล่านี้ได้ มันมี
ไหม? มันไม่มี ก็ต้องเพิ่มการศึกษาเรื่องอนิจจังกันต่อไปอีก.

พยายามดูสิ่งที่มันผูกพันหัวใจของเรานั้นแหละ ด้วย
ความรัก โกรธเกลียดกลัว อะไรก็ตาม มันมีความเปลี่ยนแปลง
มีความไม่เที่ยง; แต่เราไม่มองดูกันในแง่ นั้น เราเลือกแง่
เลือกมุมที่น่ารักได้เสมอไป. ในสิ่งนั้นๆ มันมีหลายแง่ เรา
จะเลือกเห็นแต่แง่ที่ชวนให้รัก ชวนให้ยึดถือเสมอไป, แ่งที่
น่าเกลียดน่าชัง ไม่อยากจะมองด้วยซ้ำไป กลัวว่ามันจะเบียด
หน่ายเสีย เพราะเรารักเราชอบใจ เราไม่อยากจะมองในทางที่

จะทำให้เกิดความเบื่อหน่ายเสีย.

ในที่สุด ความปรารถนาเกิดขึ้นว่า ขอให้เราประกอบอยู่ด้วยความสงบอันสูงสุด. เมื่อมองเห็นอย่างที่ว่ามาแล้วทุก ๆ ข้อ มันเห็นเป็นความวุ่นวาย วุ่นวาย ระส่ำระสาย ไม่มีความสงบเลย. เขาจึงตั้งความปรารถนาว่า ถ้าอย่างไร ขอให้เราเป็นผู้เข้าถึงความสงบ และสงบสูงสุด คือสงบจริง ๆ ไม่สงบหลอก ไม่สงบชั่วคราว

ถ้ามันยังไม่เข้าถึงความจริง ไม่ปล่อยวางสิ่งทั้งปวงแล้ว ความสงบนี้จะจริงไม่ได้, จะเด็ดขาดไม่ได้ จะเป็นความสงบชั่วครั้งชั่วคราวอยู่เสมอไป, จะเกลียดกลัวความทุกข์นิดหน่อยเป็นครั้งคราว พอรุ่งขึ้นก็ลืมหมด ก็พอใจในสิ่งที่เป็นที่ตั้งความทุกข์ต่อไปอีกแหละ. เหมือนเราอยากจะละอบายมุข วันนี้นั่งพิจารณา ดู อ้อ! พอจะละได้, พอจะเกลียด พอจะกลัว พอจะเบื่อหน่ายได้; พอพรั่งนี้ก็เลิก เห็นเหมือนเดิมอีกแหละ จึงหลงไปทำอบายมุขได้อย่างเดิมอีก.

ทำอย่างไรรจึงจะประกอบไปด้วยความสงบอันเด็ดขาด สูงสุดลงไป. อย่าเห็นเป็นเรื่องเล่น, อย่าเห็นเป็นเรื่องว่า นึกเอาก็ได้ เห็นเท่านี้ก็พอแล้ว ไม่สร้างความเห็นให้ลึกไป

กว่านั้น คือไม่ย่ำ, ไม่คอยย่ำความเห็นที่ถูกต้องนี้ ให้
รุนแรงให้ถึงที่สุด. ในที่สุดมันก็กลับไปกลับมา กลับไปกลับมา
สงบหลอกๆ สงบชั่วคราว; แต่ดูเหมือนว่า ถ้ามันได้ชิมรส
ของความสงบบ้าง ก็จะมีดีกว่าไม่เคยชิมความสงบเสียเลย.

อาตมาคิดไปในทางว่า บวชสัก ๗ ครั้ง ๑๐ ครั้ง ก็
ยังดีกว่าไม่เคยบวชเสียเลย เพราะว่าถ้าบวชครั้งหนึ่ง มัน
คงจะได้รู้รสของการบวชบ้าง. มันทนไม่ได้ มันก็สึกไป, แล้ว
มันบวชอีกสัก ๗ ครั้ง สัก ๑๐ ครั้ง ๒๐ ครั้ง ก็คงจะดีกว่า
ไม่เคยบวชเสียเลย.

ขอให้เข้าใจ ในเรื่องความรู้ ความเห็นแจ้ง ใน
เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เห็นแจ้งชนิดที่เรียกว่า
แทงตลอด คือเห็นด้วยความรู้ลึกในใจ. ได้ผ่านทุกข์ ได้
ผ่านความทุกข์ เมื่อมันมีความทุกข์, ได้ผ่านความสงบสุข เมื่อ
มันมีความสงบสุข รู้ลึกด้วยใจ; นี่ก็เรียกว่าเห็นแจ้งแทงตลอด.

ให้เห็นแจ้งแทงตลอดซึ่งอนิจจัง คือความไม่เที่ยง,
เห็นแจ้งแทงตลอดในความทุกข์ เมื่อมันเกิดทุกข์, เห็น
แจ้งแทงตลอด บางครั้งบางคราว ที่มันไม่มีทุกข์. เมื่อมัน
เกิดไม่มีทุกข์ คือมันถูกต้อง บางคราวมันไม่มีทุกข์ ก็รีบ

รับชิม ชิม ชิมให้มันติดรสของความไม่มีทุกข์ ก็ชิมรสพระนิพพาน, ให้ชอบใจในพระนิพพาน ให้จิตมันนุ่มไปในฝ่ายพระนิพพาน.

ทำอย่างนี้ให้มากเข้า ถ้ามันเป็นความทุกข์ ก็ชิมรสของความทุกข์ เหมือนเมื่อเรากินยาที่ขมที่สุด ก็ต้องพยายามกิน รู้สึกขม ให้มันรู้สึกขมให้ถึงที่สุด ให้มันถึงที่สุด จนมันไม่ขม อมไว้อย่างนั้นแหละ ให้มันรู้สึกขมถึงที่สุด จนมันไม่รู้สึกขม จะเรียกว่า เห็นแจ้งแทงตลอดได้เหมือนกัน.

ถ้ามันแสดงความไม่เที่ยง ก็ขอให้เห็นแจ้งแทงตลอดในความไม่เที่ยง, ถ้ามันแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ ก็ให้เห็นแจ้งแทงตลอดในความทุกข์, แล้วบางคราวมันไม่มี มันว่างไปจากสิ่งเหล่านี้ ก็ให้เห็นแจ้งแทงตลอดว่ามันเป็นอย่างไร. จิตใจก็จะค่อยๆ นุ่มไปในทางของนิพพาน; โดยอุบายอันนี้ มันจะเป็นการพัฒนาจิตใจ ให้ไปสู่จุดสูงสุด โดยอาศัยพระไตรลักษณ์.

วันนี้ก็พูดได้แต่เพียงลักษณะเดียว อนิจจลักษณะ เหลือทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ คงจะได้พูดกันในวันหลัง.

เดี๋ยวนี้การบรรยายนี้มันสมควรแก่เวลาแล้ว ก็พูดได้

แต่เพียงอนิจลักษณะ ว่าเป็นสิ่งที่ช่วยให้ชีวิตนี้พัฒนา ไปถึงจุดหมายปลายทาง ที่ชีวิตมันจะไปถึงได้, จุดที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะไปถึงได้. ตอนนี้เป็นเรื่องจิตแล้ว ต้องทำกันอย่างจิต, ต้องทำตามวิถีทางของจิต จิตจึงจะพัฒนา. พัฒนาวัตถุ พัฒนาร่างกาย พัฒนาสิ่งของ นั้นอีกเรื่องหนึ่ง พูดยกกันไปต่างหาก ไม่มารวมอยู่ในขั้นนี้แล้ว เดียวนี้มันจะพัฒนาจิตให้อยู่เหนือวัตถุแล้ว.

หวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะมีความรู้ ความเข้าใจ เพิ่มขึ้นบ้าง จนเกิดความแน่ใจ, อย่างน้อยที่สุดก็แน่ใจว่าชีวิตนี้พัฒนาได้ ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่พัฒนาได้. แม้แต่ก้อนหินนี้ เอาไปบดให้ละเอียดเข้าแล้วปั้นเป็นหม้อได้ เหมือนกับดินเหนียวเหมือนกัน.

นี่ให้มันแน่ใจขนาดที่ว่า มันพัฒนาได้ เราศึกษากันต่อไปเรื่อยๆ ในหนทางของการพัฒนา แล้วเราก็จะถึงจุดหมายปลายทางได้ ก่อนเข้าโลง จิตนี้มันเป็นของไวมาก ถ้าทำถูกมันก็ไวมาก แล้วก็พัฒนาได้ทันก่อนเข้าโลง.

แล้วก็จะเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นั่งอยู่ตรงนี้ จิตเที่ยวไปได้ทุกโลกๆๆ จนกระทั่งจิตขึ้นไปเหนือ

โลกโดยประการทั้งปวง ไม่ติดอยู่ในโลกไหน แม้ว่าร่างกายนี้จะนั่งอยู่ที่นี่. เหมือนบุคคลที่เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็นั่งอยู่ที่นั่นแหละ แต่จิตนั้นอยู่เหนือโลก โดยประการทั้งปวง, และจิตนั้นก็เคยไปเที่ยวมาแล้วทุกโลก ในกามโลก ในรูปโลก ในอรุณโลก จิตนั้นก็เคยไปเที่ยวมาแล้วทุกโลก แต่เดี๋ยวนี้ขึ้นไปเหนือโลกแล้ว เหนือโลกทุกโลกแล้ว เรียกว่าจบกิจ จบงาน จบหน้าที่ จบพรหมจรรย์ ไม่มีอะไรดีกว่านี้ ที่จะต้องทำอีกแล้ว.

ขอให้เราเชื่อกันอย่างนี้บ้าง แล้วไปลองใคร่ครวญดู ก็คงจะพอใจ, แล้วก็ปรับปรุงจิตใจให้มันดีกว่าที่แล้วมา ให้ปีนี้ดีกว่าปีที่แล้วมา ให้ทุก ๆ ปีดีขึ้น มันก็คงจะไม่เสียที่ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา ขอแสดงความหวังอย่างนี้.

การบรรยายสมควรแก่เวลา อาตมาขอยุติการบรรยาย เปิดโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรม ที่ส่งเสริมกำลังใจของผู้ที่จะปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนสืบต่อไป, ขอให้ตั้งใจฟังให้ดีเถิด.

ยัดมันมันกัดแน่

ชอบยัดมัน ระวังมัน จะกัดเอา
 เพราะความเขลา ยัดมัน มีตัณหา
 อุปาทาน กอตรัด มัดวิญญาณ์
 อยู่ดีดี ก็เป็นบ้า มาทันที.

ยัดสิ่งใด สิ่งนั้น แหละมันกัด
 กิณ, กาม, เกียรติ สารพัด กลี หรือ ศรี
 หรือแม่บุตร ภรรยา และสามี
 ความชั่วดี บุญหรือบาป จงทราบกัน

แม้รสสุข ที่อร่อย อยู่กับใจ
 ชื่นที่อร่อย แน่ลงไป, ถ้ายัดมัน
 จะกลายเป็น ยักขา ขึ้นมาพลัน
 แล้วห้าห้า กัดเอา อย่าเขลาเอ๋ย ฯ

รายนามผู้บริจาคค่าพิมพ์

จากเงินบำเพ็ญกุศลศพนายนิธธรรม(กักตัน)-นางนวล เจริญกุล	๕,๐๐๐.-		
คุณมานิตย์ เจริญกุล	๒,๐๐๐.-	คุณไขหวาน-คุณแอนนี่ แซ่ซอ	๑,๕๐๐.-
คุณสุชิน-คุณอ่อนใจ ฉายะบุระกุล	๑,๕๐๐.-	คุณสรเสรีญ-คุณศิริพร เจริญกุล	๑,๕๐๐.-
คุณประไพ เกิดทรัพย์	๑,๕๐๐.-	คุณสุดา เจริญกุล	๑,๑๐๐.-
คุณสอหวน ดันติวิวัฒน์	๑,๐๐๐.-	คุณอาภา-คุณสมสนิท เอี้ยวบำรุง	๑,๐๐๐.-
คุณทวี-คุณจู่ไร โลหะกุล	๑,๐๐๐.-	คุณอวัชชัย-คุณสดสี ฟุ้งลัดดา	๑,๐๐๐.-
คุณสมจิตร เจริญกุล	๑,๐๐๐.-	คุณมณี แซ่ซอ	๑,๐๐๐.-
คุณธีรศักดิ์-คุณวลี สุวรรณสวัสดิ์	๕๐๐.-	คุณชัชวาล ธีรณอมรวงศ์	๕๐๐.-
คุณอรรณณ วงศ์พานิช	๕๐๐.-	คุณสีด ไซสกุล	๕๐๐.-
คุณบุญทรง เจริญกุล	๕๐๐.-	คุณมณฑา ฤกษ์วิเศษ (อุทิศให้	
คุณไทรงษ์ชัชวาล ตรีบำรุง (อุทิศให้		นายสนอง ฤกษ์วิเศษ)	๕๐๐.-
นายสลัด ตรีบำรุง)	๕๐๐.-	คุณวาณี โลหะกุล	๕๐๐.-
คุณเป็กเหลียน เอี้ยวพานิช	๕๐๐.-	คุณดวงรัตน์ คชินทร์รัตน์	๕๐๐.-
คุณเจื่อน ดันภิบาล	๕๐๐.-	คุณธนันท์ เจริญกุล	๕๐๐.-
คุณหม่อมทิวสิริ วัฒนศิริ	๕๐๐.-	นพ.พิเศษศักดิ์ วัฒนศิริ	๕๐๐.-
คุณพันธวิทย์-คุณพัชรารัตน วัฒนศิริ	๕๐๐.-	คุณมลิวัลย์ ติวสกุล (อุทิศให้	
คุณวันทนี-คุณขรรค์ เกียรติชัยประสา	๕๐๐.-	บิดามารดา-ปู่ย่า-ตายาย)	๕๐๐.-
คุณอารีย์ ผลผล	๕๐๐.-	คุณเดือนเพ็ญ เจริญกุล	๕๐๐.-
คุณเบญญาภา เจริญกุล	๕๐๐.-	คุณละมุล รักชื่อ	๕๐๐.-
คุณวินิจ พิศลยบุตร	๓๐๐.-	คุณสุรารักษ์ แซ่หลิม	๓๐๐.-
คุณลี อุดมภาพ	๓๐๐.-	คุณประยูร พฤกษ์วิวัฒน์	๓๐๐.-
คุณอุไรพร พานิชกุล	๒๐๐.-	คุณชุมสาย ดันภิบาล	๒๐๐.-
คุณอุษา ดันสกุล	๒๐๐.-	คุณปิ่นเกตุ สมสุขทวีกุล	๒๐๐.-
คุณส่วนฮ่อง สมาชิก	๒๐๐.-	คุณประภา กุลจรรยาวิวัฒน์	๒๐๐.-
คุณเพ็กหงา จึงสกุล	๑๐๐.-	ครอบครัวเจียรละมุน	๑๐๐.-
คุณจันทร์ศรี สุดชา	๑๐๐.-	คุณเจ็กสี ลิ้มเจริญ	๑๐๐.-
คุณบุญศรี ศิริกุล	๑๐๐.-		

รายชื่อหนังสือ ขุดหมุณล้อ

อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่
๑.	พระพุทธคุณค่ากลอน	๔	๓๙.	คู่มืออ่านปาณสติกาวนา	๒	๖๙.	สันติภูริโก	๑
๒.	การศึกษาคืออะไร?	๑		อย่างสมบูรณ์แบบ		๗๐.	จิตคือการลงทุนเพื่อผล	
๓.	การงานคืออะไร?	๑	๔๐.	การให้อ่านปาณสติกให้เป็น			อันสูงสุด	
๔.	ทรัพย์สินสมบัติคืออะไร?	๑		ประโยชน์ในบ้านเรือน	๒	๗๑.	ธรรมศาสตร์ในขั้นที่	
๕.	สิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตมนุษย์	๑	๔๑.	บทช่วยจำสำหรับเรื่องอติมมยคา	๑		จะสามารถช่วยโลกได้	๑
๖.	ปัญหาที่เกิดจากการศึกษา		๔๒.	อติมมยคา กับ สันติภาพ	๑	๗๒.	ความวิเวกเป็นสุข	
	ไม่สมบูรณ์แบบ	๒	๔๓.	พระรัตนตรัยที่ทันสมัย			ความไม่เบียดเบียนเป็นสุข	๑
๗.	ปาวณา และธรรมะในฐานะ			ยังไม่รู้จัก	๒	๗๓.	ธรรมศาสตร์ในการนำกิเลส	
	สิ่งที่ต้องศึกษา	๑	๔๔.	การพัฒนาชีวิตโดยพระโค			มารอันคับแค้น	๑
๘.	ชาติในปัจจุสมุปบาท	๑		ลักษณะจัดเป็นอติมมย	๑	๗๔.	พุทธศาสตร์ไม่ได้สอนให้หยุด	
๙.	ทางออกที่ ๓ ของโลกแห่งยุคปัจจุบัน	๒	๔๕.	ปาฏิหาริย์แห่งอติมมยคา	๑		หรือคิดเพียงแค่ว่าความดี และ	
๑๐.	การบวชคืออะไร?	๑	๔๖.	สหายธรรมของอติมมยคา			ศุขยอกที่มนุษย์จะไปถึงได้	
๑๑.	ศาสนาคืออะไร?	๑		และอติมมยคาเกี่ยวกับปัญหา			คือความเป็นพระอรหันต์	๑
๑๒.	ตัวตนคืออะไร?	๑		ของมนุษย์ยุคปรมาณู	๑	๗๕.	สัมมาทิฐิช่วยโลกได้อย่างไร	๑
๑๓.	อ่านปาณสติกาวนา	๑	๔๗.	พระพุทธเจ้าที่ทันสมัยในรู้จัก		๗๖.	การถ่ายทอดทางพระอภิส	๑
๑๔.	ธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษา			และอุดมคติของความเป็นแพทย์		๗๗.	พระพุทธเจ้าพระองค์จริง คือ	
	ทั้งชนิดมีตัวตนและไม่มีตัวตน	๑	๔๘.	การเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์			พระธรรม - เห็นปัจจุสมุปบาท	
๑๕.	คุณพระไม่ตาย	๑		จริง และพระพุทธเจ้ามีอยู่ใน			คือ เห็นพระพุทธเจ้า	๑
๑๖.	คุณพระไม่ตายและเกิดมาทำไม?	๑		ทุกหนทุกแห่ง	๑	๗๘.	มาร	๑
๑๗.	ความรักดี	๑	๔๙.	ชีวิตที่ไม่เสียชาติเกิด	๑	๗๙.	ธรรมศาสตร์ในการปิดบอ	๑
๑๘.	เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า "พระเจ้า"	๑	๕๐.	หลักเกณฑ์ที่จะช่วยโลก		๘๐.	ธรรมศาสตร์ในการเปิดสวรรค์	๑
๑๙.	ครูคือผู้ทำหน้าที่สร้างโลก	๑		ให้รอดอยู่ได้	๑	๘๑.	ศิลปะแห่งการใช้เกิดจาก	
๒๐.	การท้าวธรรมแบบโบราณ	๑	๕๑.	เลิกอายุแล้วมาอยู่กับอติมมยคา	๒		หัวใจพระธรรม	๑
๒๑.	ประมวลปมัตถธรรมที่คน		๕๒.	ความไม่เห็นแก่ตัวและ		๘๒.	อริยสัจ	๑
	ธรรมศาสตร์รวบรวม	๑		ความสุจริต	๑	๘๓.	ความทุกข์	๑
๒๒.	โลกอื่น	๑	๕๓.	อารัมภกถาของการเลิกอายุ	๑	๘๔.	ธรรมศาสตร์ เมื่อมีการปฏิบัติ	๑
๒๓.	ความเกิดแห่งทุกข์ และ		๕๔.	พระรัตนตรัยนั้นแหละคือ		๘๕.	การปฏิบัติธรรมที่สมควรแก่ธรรม	๑
	ความไม่เกิดแห่งทุกข์	๑		ตัวพุทธศาสนา	๑	๘๖.	การบวชเพื่อฝึกการไร้ธรรมศาสตร์	๑
๒๔.	นิรันดร์	๒	๕๕.	ชีวิตที่มีพื้นฐาน และสิ่งที่		๘๗.	สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงตรัส	
๒๕.	วันครุ	๑		เป็นพื้นฐานของชีวิต	๑		ผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก	
๒๖.	แผ่นดินทองต้องสร้างด้วย		๕๖.	อริยสัจและอติมมยคา			แห่งประเทศไทย	๑
	แผ่นดินธรรม	๑		และอติมมยคาเกี่ยวกับธรรมจักร	๑	๘๘.	หัวใจธรรมศาสตร์ ในพระพุทธศาสนา	๑
๒๗.	เมื่อพอใจในหน้าที่ ที่กำลัง		๕๗.	อติมมยคาเท่าที่ควรจะรู้จัก		๘๙.	ลักษณะแห่งอริยมกภาพ	๑
	กระทำ ที่มีธรรมะ อยู่ ณ			กันไว้บ้าง และอติมมยคา		๙๐.	สรุปผลของการไร้ธรรมศาสตร์	๑
	ที่นั่นเอง. เมื่อไม่รู้จักตัวเอง			ช่วยได้ในทุกกรณี	๑	๙๑.	พระไตรปิฎก	๑
	ก็รู้ว่าคนควรจะมีหน้าที่อะไร	๑	๕๘.	เรื่องที่ต้องรู้ หรือควรรู้	๑	๙๒.	สัญญา ๔ ประการ	๑
๒๘.	ความเป็นพระอรหันต์	๑	๕๙.	อิทธิปัจจัยคาในฐานะหัวใจ		๙๓.	ธรรมศาสตร์แห่งชีวิต	๑
๒๙.	ธรรมะคุ้มครองโลก	๑		แห่งพระพุทธศาสนา	๑	๙๔.	ปัจจัยสำคัญแห่งชีวิตวิเวก	๑
๓๐.	ศุภของชีวิต กับ เสน่ห์ของศุภ	๑	๖๐.	อติมมยคา	๑	๙๕.	ปริโยสานแห่งชีวิตวิเวก	๑
๓๑.	กระแสแห่งชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องรู้จัก	๑	๖๑.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๙๖.	การขาดทุนกำไร ของสิ่งที่มีชีวิต	๑
๓๒.	สิ่งแรกที่จะต้องรู้ก่อนคือความทุกข์	๑	๖๒.	อุดมคติของความเป็นอริยบุคคล	๑	๙๗.	พระสงฆ์ในโลกต้องการ	๑
๓๓.	การหมดความเห็นแก่ตัวคืออริยบุคคล	๑	๖๓.	พระคุณของแม่	๑	๙๘.	ออกพรรษา ออกมณเฑียรธรรม	๑
๓๔.	ชีวิต คือฉันท์ห้ามีห้าตัวคน	๑	๖๔.	ประมวลรูปแบบแห่งสากลพระธรรม	๑	๙๙.	ธรรมะแห่งชีวิต คือกระแสแห่งการพัฒนา	๑
๓๕.	อติมมยคา	๒	๖๕.	การคงอยู่ได้นานของระบบประสาท	๑	๑๐๐.	ชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องพัฒนาด้วยการมีธรรมะ	๑
๓๖.	อติมมยคาประจักษ์	๒	๖๖.	ด้นไม่เหลือ	๑	๑๐๑.	อุดมคติของธรรมะ	๑
๓๗.	อติมมยคาไร้พยานได้บ้าง	๒	๖๗.	มนุษย์ที่สมบูรณ์กับพระธรรมหรือพระเจ้า	๑	๑๐๒.	พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรปิฎก	๑
๓๘.	เด็กจะเป็นผู้สร้างโลกในอนาคต	๑	๖๘.	ปาฐกถาธรรมะสำหรับชาวบ้าน	๑			

พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์

- ธรรมชาติได้จัดมาให้ชีวิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้.
- ชีวิตแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายร่างกาย และฝ่ายจิตใจ.
- ปัญหาของมนุษย์อยู่ที่จิตใจยังไม่มีการพัฒนาที่ถูกต้อง.
- เพราะไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม จึงไม่มีการพัฒนาตนเอง ไปในทางที่ถูกต้อง.
- มนุษย์ต้องพัฒนาไปจนกว่าจะจบกิจของมนุษย์ คือเป็นพระอรหันต์.
- จิตใจที่อบรมถึงที่สุดแล้วไปได้ทุกโลก : เทวโลก มารโลก พรหมโลก กระทบเหนือโลก คือนิพพาน โดยที่ร่างกายยังคงอยู่ในมนุษย์โลกนี้.
- ถึงพระนิพพานได้ ด้วยพระไตรลักษณ์ คือเห็นแจ้งใน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.
- หลักใหญ่ของวิปัสสนา คือ ทำให้เห็นความไม่เที่ยงก่อน โดยเฉพาะความไม่เที่ยงของความสุข.
- ต่อมาก็เห็นความทุกข์ เพราะถูกความสุขมันกัดเอา.
- แล้วก็จะเห็นอนัตตาได้ จากการเห็นความเปลี่ยนแปลงของความสุข ซึ่งแสดงว่าความสุขนั้นไม่มีตัวตนจริง.
- ความจริงอันสูงสุด คือ ความสุขไม่มี มีแต่ความดับไปของความสุข.
- ในเมื่อคนยังชอบคำว่า ความสุข ก็สมมุติเอาความไม่มีทุกข์นั้นเป็นความสุข.
- ขั้นตอนของความปรารถนาที่จะนำไปสู่การเห็นอนิจจัง : เห็นความไม่เที่ยงของสังขารทั้งปวง, มีจิตใจที่ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง, ถอนจิตออกจากโลกซึ่งมีแต่ของน่ารักน่ายินดี, น้อมใจไปเพื่อพระนิพพาน, เห็นเช่นนั้นเองเพื่อจิตจะละจากสิ่งผูกพัน และอันสุดท้ายคือให้มีความสงบอันสูงสุด. ทั้งหมดนี้สำเร็จได้ด้วยการเจริญอนิจจสัญญา.